

## SKLADENJSKA INTERPRETACIJA GLAGOLSKIH PREDPONSKIH OBRAZIL – VPRAŠANJE PROPOZICIJE

Namen prispevka je dopolniti teorijo besedotvornega pomena, nastalo s pritegnitvijo propozicije kot merila za določanje števila in vrst besedotvornih pomenov samostalnika. V zvezi s predporskimi obrazili, ki tvorijo sestavljene glagole, se odpirata dva problemska vidika: zgradba povedijskega dela propozicije in v bistvu trojno razmerje – med predporskim obrazilom glagola, prostim glagolskim morfemom in predlogom oz. predložnim samostalnikom. Isti morfem v različni distribuciji ohranja isti prostorsko ekstenzivni pomen, opravlja pa lahko tudi skladenjsko vlogo predloga.

The purpose of the article is to improve on the theory of derivational meaning, which came into existence after the inclusion of the proposition as the criterion for determining the number and types of derivational meanings of the noun. Concerning verbal prefixes, two issues arise: the structure of the predicate part of the proposition and, in effect, the three-way relationship, i.e., between verbal prefix, free verbal morpheme, and the preposition or, rather, noun with preposition. The same morpheme in different distribution maintains the same spatial extensive meaning and it may also play the syntactic role of a preposition.

**Ključne besede:** besedotvorje, skladenjska podstava, glagolska sestavljenka, predporsko obrazilo glagola, prosti glagolski morfem, propozicija, krajevni prislov

**Key words:** word formation, syntactic base, prefixed verb, verbal prefix, free verbal morpheme, proposition, adverb of location

**1** Razumevanje jezikovnega pomena na ravni minimalnih besedilnih struktur – stavčnih povedi, je z vidika procesa njihovega nastajanja odprlo možnost oblikovanja propozicije kot sistemskopomenskega ogrodja, sestavljenega iz definicijske časovno-prostorske danosti – dinamične glagolske pomenske reference – povedja, in statične samostalniške – udeleženske. Temeljna osebkovo-povedkova stavčna struktura – temeljna v smislu oblikovanja minimalnih besedil oz. relativno samostojnih besedilnih struktur – pogojuje neločljivost časa in prostora, ki je vgrajeno v levovezljivostno intenco vsakega glagola: v vsakem glagolu je potencialni prvi udeleženec, vedno delovalnik (aktant) in obratno – vsak potencialni prvi delovalnik potrebuje za svojo uresničitev glagol v osebni obliki.<sup>1</sup> Kot je znano, usmerjenost dejanja – intenca v smislu desne vezljivosti, kjer gre za neprvi delovalnik, lahko ni del glagolske (pomenske) strukture, tip *Sosed spi*, lahko je vraščena v glagol, tip *Sosed se ukvarja z avtom*, ali

---

<sup>1</sup> Izhajamo torej iz dejstva, da nimamo nevezljivih glagolov; tudi tip *Dežuje, Rosi, Sneži, Grmi, Bliska* ipd. vsebuje v vlogi prvega aktanta samostalnik, označen s kategorijo konkretno (snovno), vendar neimenovano in kot tako lahko le tretjeosebno, neštevno ali števno. Načeloma gre za naravne pojave, vršilec dejanja je hkrati tudi dejanje samo; torej *\*Dež dežuje, \*Rosa rosi, \*Sneg sneži, \*Grom grmi, \*Blisk (se) bliska*. V bistvu se tako izražata proces in vsebina procesa hkrati, stavkotvorna (leva) vezljivost je torej notranja oz. zakrita; v tem smislu ne zdrži trditev o nevezljivih glagolih.

pa je pogojena pomensko, se pravi, da gre za njeno pomenskorazločevalno vlogo, tip (*Kdo*) že piše : (*Kdo*) piše dnevnik.

Propoziciji, na temeljni ravni definirani torej s prostorsko – samostalniško, in časovno – glagolsko pomensko referenco, je mogoče na nižji ravni dodati še s prislovi definirane zunanje okoliščine, kraj in čas, ki omogočata potencialno besedilno uvrstitev glagolskega dejanja, tip *sedeti doma oz. sedeti od jutra do večera*.<sup>2</sup>

**1.1** Tako razumljena propozicija odpira dvojno modifikacijsko možnost: na ravni skladnje je pogoj za nastanek stavčne povedi, na ravni skladenjskega besedotvorja pa priponskega obrazilnega morfema tvorjenega samostalnika ali glagola<sup>3</sup> po postopku navadne izpeljave, tvorjenja iz predložnih zvez in medponsko-priponskega zlaganja.

**1.1.1** Za besedotvorje samostalnika se je izkazalo (Vidovič Muha: 1988; tudi v različnih člankih, npr. 2006), da je mogoče vzpostaviti pretvorbena razmerja med priponskimi obrazili/priponami samostalnika, tvorjenega po omenjenih besedotvornih postopkih, in zaimki kot pomensko najširšimi (najekstenzivnejši) leksemi, katerih pomen je določen samo s propozicijskimi, torej potencialno stavčnočlenskimi funkcijami, kot so povedje, potencialni prvi delovalnik, označen s kategorijo živosti+/-, potencialna četrti in šesti delovalnik ter okoliščinama kraja in časa; gre za tip *to, da* → De, L, S; *tisti, ki* (ž<sup>+/-</sup>) → Vd, Nl/s, (*to,*) *kar* → Rd, (*to,*) *s čimer* → Sd, (*tam,*) *kjer* → Md/M, *kjer je kdo/kaj, (tedaj,) ko* → Čd/Č,<sup>4</sup> *ko je kaj*. Gre torej za pomene, ki jih Kuryłowicz uvršča med transpozicijske kot pretvorbe povedja, tip *to, da /.../*, in mutacijske kot pretvorbe delovalnikov, tip *tisti, /ki .../*. Tvorjenke torej členi na podlagi pomenov potencialnih stavčnih členov, pri čemer kot posebno izloča skupino tvorjenk s povedijsko pretvorbena povezavo; z drugimi besedami – gre za glagol kot potencialno organizacijskopomensko jedro stavčne povedi.

**1.1.2** Pritegnitev v propozicijo zunanjih okoliščin, se pravi kraja in časa v funkciji potencialnih besedilnih realizatorjev glagolskega dejanja, kot bomo videli, odpira možnost propozicijske razlage tudi predponskih obrazil glagola. Tako je mogoče bese-

<sup>2</sup> Mluvnice češčini [3] Skladba (1987: 9–13) definira propozicijo kot »konfiguracijo vsebinskih entitet, ki predstavljajo mišljenjski odsev nekakšnega izseka realnosti (imenujemo ga (denotativna) situacija ali »položaj stvari«). (9.) Med nepropozicijske prvine prišteva določene kognitivne prvine, negacijo, različne tipe modifikacij pa tudi komunikacijsko-pragmatične prvine, ki lahko aktualizirajo propozicijo v razmerju tvorca do naslovnika, sporočane vsebine idr., specificirajo udeležence s stališča števila in identitete denotata; sem lahko (ne pa nujno), prištevamo tudi členitev po aktualnost (10–11). – V Slovenski slovnici (Toporišič 2000: 492) je beseda o »propozicij/i/ ali pomensk/i/ podstav/i/ stavka« (492) in ne po pričakovanju (stavčne) povedi; »neobhodn/ost/« »dveh sestavin« potrebuje utemeljitev; »predikat ali povedje« se ne izražata »večinoma z glagolom«, ampak dosledno samo z glagolom, seveda pa je ta glagol lahko tudi sestavljen oz. zložen. – Vsekakor so tudi zunajjezikovne okoliščine nujne za uresničitev določenega govornega dejanja (Kunst Gnamuš 1981: 37–39), vendar jih je z vidika stavčne povedi prav zaradi naklonskosti lažje razumeti kot zunajpropozicijske prvine.

<sup>3</sup> Vprašanje propozicijskega (kategorilnega) besedotvornega pomena glagola ostaja še naprej nedorečeno zlasti v smislu relevantnega obsega gradivne razčlenitve (Vidovič Muha 1988: 25).

<sup>4</sup> De – dejanje, L – lastnost, S – stanje, Vd – vršilec dejanja, Nl/s – nosilec dejanja/stanja, Rd – redzultat dejanja, Sd – sredstvo dejanja, Md – mesto dejanja, Čd – čas dejanja.

dotvorje v smislu možnosti povezave s propozicijo ločiti na dve veliki skupini: modifikacijsko, ki je seveda tako kot vse razvijajoče funkcije stavčnih členov (pridevniške in prislovne notranjih okoliščin) zunaj propozicije, in propozicijsko, ki izkazuje pretvorbena povezavo sestavin propozicije z besedotvornimi (obrazilnimi) morfemi; pomen tvorjenk, katerih obrazila izkazujejo tovrstno povezavo, lahko upravičeno imenujemo propozicijskokategorialni, kratko propozicijski.<sup>5</sup>

Možnost pretvorbene povezave sestavin propozicije, se pravi potencialnih stavčnočlenskih pomenskih vlog, in določenih obrazilnih morfemov vpliva po eni strani na vrste in število besedotvornih pomenov, po drugi pa utemljuje število in pomen propozicijskih sestavin v smislu potencialnih minimalnih besedilnih struktur. Skladenjsko besedotvorje se na pomenskostrukturni ravni vgrajuje v temeljne, se pravi besedilno-tvorne prvine jezikovnega sistema.<sup>6</sup>

**1.2** Analiza leksikalnega pomenoslovja Ju. D. Apresjana (Leksičeskaja semantika) iz leta 1995, ki jo je opravila J. Snój (2004: 27–38; tudi 2006), je nadgradila pretvorbena skladenjsko-morfemska besedotvorje z avtorjevim pomenotvorjem: propozicijsko utemeljevanje besedotvornega, torej morfemske razvidnega pomena, je Apresjan razširil še na nekatere leksikalne oz. slovarske pomene.

**2** Prostor in čas kot propozicijski sestavini temeljita na jezikovnosistemskem dejstvu o neizogibnosti zunanjih okoliščin – prislovov prostora in časa – za potencialno besedilno realizacijo nekaterih povedijsko-udeleženskih (glagolsko-samostalniških) zvez.<sup>7</sup> V tem smislu se odpira vprašanje propozicijskosti glagolskih predponskih obrazil: ne samo da v primeru slovanskega glagola vplivajo na vid, t. i. slovarski čas, trajanje glagolskega dejanja – tvorba dovršnikov iz nedovršnikov, kar ima za posledico na času temelječo tipologijo vrst glagolskega dejanja,<sup>8</sup> v veliki večini primerov s predponskim

<sup>5</sup> V zvezi s samostalniško izraženimi udeleženci je potrebno razmisliti o pritegnitvi v propozicijo še prave vrstne pridevnike, tiste torej, ki tvorijo s samostalniškim jedrom stalno besedno zvezo, en leksem. Gre za tip kot *stenska ura* ali celo z možnostjo poenobesedenja *prenosni računalnik – prenosnik*. Ti pridevniki niso modifikatorji samostalniškega pomena kot npr. lastnostni, ampak poimenujejo vrsto samostalniško izraženega pojma. S tem v zvezi se na besedotvorni ravni odpira nujnost osamosvojitve prav tako po sestavi nastalih samostalnikov, tip *pra-domovina*, saj je predponsko obrazilo iz pravega vrstnega pridevnika, v našem primeru *nekdanji*.

<sup>6</sup> Propozicijski izvor tako minimalni besedilni struktur – stavčnih povedi kot besedotvornih (morfemskih) sintagem prispeva k spoznanju, da je jezik nedeljiva celota. Besediloslove, katerega zakonitosti tako s strukturno-pomenskega kot pragmatičnega vidika z veliko subtilnostjo proučuje kolega Korošec (zlasti 1998, 2005), se ne samo srečuje, ampak vrašča v morfematiko in seveda morfemska sintagmatika se osmišlja z besedilno skladnjo. Zato verodostojna jezikoslovna interpretacija enega ali drugega segmenta jezika ne more biti samozadostna.

<sup>7</sup> Analiza sestavljenih (predponskoobrazilnih) glagolov upravičuje nujnost ločitve prislovov na stavčnočlensko samostojne – kraj in čas – in razvijajoče, stavčnočlensko torej nesamostojne, kot so npr. lastnostni (Vidovič Muha npr. 2000: 75–77).

<sup>8</sup> Temeljne tudi besedotvorno razločljive vrste glagolskega dejanja za dovršnike so, kot vemo, začetnost, trenutnost in končnost dejanja, za nedovršnike pa ne glede na začetnost in končnost stanja ali procesa, tip *biti in delati*, še procesnost v smislu iztekanja in posledičnega stanja ter nastajanje dejanja, ponavljajnost trenutnega ali iztekajočega se dejanja dovršnikov ali nedovršnikov. Impresivnemu številu vrst glagolskih dejanj zlasti dovršnikov, ki jih navaja Toporišičeva Slovenska slovnica (2000: 351–353), manjkajo merila, po katerih so bila izbrana; v nekaj primerih gre dejansko samo za pomen predponskega obrazila, npr. »krajotravnost: *poležati, posedeti, počakati*...« idr. (353).

obrazilom še umeščajo glagolsko dejanje v prostor.<sup>9</sup> Njihov izvor je namreč vezan na proste glagolske morfeme s krajevnoprislovnim pomenom,<sup>10</sup> tip *pod-pisati* ← pisati [pod], [ ] 'spodaj' → pod-, -pisati (Vidovič Muha npr. 1988: npr. 18–19).

Samo prislovi, ki izražajo umeščenost, tudi razmeščenost ali usmerjenost v prostoru, se pravi prostorskost katerega izmed udeležencev, pri čemer moramo seveda upoštevati tudi pomensko abstraktnost, so lahko morfemizirani – pretvorljivi v predponsko obrazilo. Sicer pa so ti prislovi pomensko odvisni od govornega dejanja, se pravi od mesta nahajanja govorečega, tip *Stanujem zgoraj, spodaj, spredaj, zadaj* idr., oz. od pomena prostega glagolskega morfema kot pretvorbe omenjenih prislovov, ki je hkrati tudi v predložni funkciji, tip *Stanuje nad/pod njim* idr. Nič čudnega torej, da so nekateri od teh prislovov lahko celo neposredno brez pretvorbe v prosti morfem glagola, tudi v predložni funkciji, npr. *Stanuje zraven/poleg/blizu njega/Toneta* ipd. Pomenska ekstenzivnost obravnavanih prislovov, neke vrste pomenska oslajenost, zahteva prisotnost določene orientacijske točke – udeleženca ali govorečega v govornem dejanju – hkrati pa omogoča tudi morfemizacijo – pretvorbo v predponsko obrazilo.<sup>11</sup> Kot sestavine propozicije se torej tovrstni prislovi lahko pojavljajo v vezani – obrazilni obliki ali nevezani – v obliki prostega glagolskega morfema, tedaj lahko tudi v predložni funkciji. Gre torej za naslednje tipe:

- (1) *na-pisati pesem*
- (2) *na-pisati pesem na (bel papir)*
- (3) *pisati pesem na (bel papir)*
- (4) *pisati pesem.*

Pojav desne vezljivosti vzpostavlja razmerje med (1) in (2), pri čemer ima ponovitev predponskega obrazila dvojno vlogo: kot prosti glagolski morfem (*napisati na 'zgoraj'* prislovno, vendar bi bila ta odvečna, saj jo izraža že predponsko obrazilo, če ne bi bilo tu še predložne, torej skladišne vloge, ki po pričakovanju zahteva sklonsko ustreznega (samostalniškega) udeleženca oz. samostalniško zvezo *na bel papir* (tožilnik). Zgled (3) glede na (2) ponazarja tudi vidsko vlogo predponskega obrazila, v razmerju med (1) in (4) pa gre samo za vidsko vlogo, prislovni pomen predponskega obrazila je zakrit (besedilno neaktualen), *pisati* : *napisati*. Kot povedijske prvine se torej pojavljajo štiri variante, in sicer *napisati, napisati na, pisati na, pisati*.

Lahko povzamemo: Propozicijski pomen predponskih obrazil obravnavanih glagolov izhaja torej iz prostega glagolskega morfema, ki je načeloma homonimni s predlogom oz. drugače: isti morfem ima ob samostalniku skladišne vloge, vpliva na (odvisni) sklon samostalnika in tako izraža podredno (odvisniško) razmerje samostalnika, ob glagolu pa ima prislovni pomen – glagolsko dejanje umešča v prostor v smislu temeljnih prostorskih usmeritev, kot so *zgoraj – spodaj, spredaj – zadaj* ipd., kar lahko ponazorimo: [*(v)stopiti v*] *prostor* – prislovni pomen 'noter' : (*v*)*stopiti* [*v*

<sup>9</sup> O vgrajenosti pojma prostor v jezik zanimivo razmišlja P. Piper (nazadnje 2008).

<sup>10</sup> Vemo, da predponska obrazila nimajo vedno prostomorfemskih ustreznice. Gre za primere kot *raz-, u-, pre-/pro-* oz. predponsko obrazilo je pomensko drugačno od glagolskega morfema, tip *ob-* 'okrog' glede na *ob 'zraven'* idr.

<sup>11</sup> Zanimivo, da tipični ostenzivni prislovi kot *tu, tam*, izhajajoči iz govornega dejanja, se ne morfemizirajo, nimajo morfemskega ustreznika.

*prostorj* – predložni samostalnik, podredje (tožilnik). Iz povedanega sledi, da so glagoli s prostim (glagolskim) morfemom, ki so v (propozicijski) funkciji povedja (predikata), vedno vezavnodružljivostni, npr. *stopiti* v 'noter' (v *avtobus*), *stopiti iz* 'ven' (*iz avtobusa*), *stopiti na* 'zgoraj' (*na cesto*).<sup>12</sup>

**2.1** Spoznanje vpliva na delno korekcijo oz. dopolnitev doslejšnje uvrstitve glagolov s predponskim obrazilom, t. i. glagolskih sestavljenk, zlasti z vidika besedotvornih vrst pa tudi besedotvornega pomena, če ga razumemo kot propozicijsko krajevnoprislovno prvino (Vidovič Muha 1988: npr. 21, 176, 177, 184; 1993 idr.). Tvorjenke tipa *iz-vleči*, glagolske sestavljenke, bi torej bilo potrebno osamosvojiti, sodile naj bi v (krajevni) prislovni pomen glagola. Teoretično izhodišče doslejšnje klasifikacije besedotvornih vrst in besedotvornih pomenov, je bilo pač vezano, podobno kot v Slovenski slovnici (Toporišič 2000: 407–409), na razumevanje celovitosti pojmovanja prislovov, se pravi na neločevanje med prislovi zunanjih in notranjih okoliščin. Če so prislovi notranjih okoliščin kot lastnostni, tip *lepo* (*izgledati*), prislovi stopnje, tip *malo* (*delati*), z določenim zadržkom tudi vrstni, tip *ambulantno* (*pregledati*) stavčnočlensko nesamo-stojni, torej razvijajoči člen glagola, v vlogi neke vrste glagolskega prilastka (prislovi stopnje z možnostjo razvrstitve tudi ob vse druge stavčnočlenske funkcije, ki se lahko stopnjujejo), sodijo prislovi zunanjih okoliščin, prislovi kraja in časa, tip *doma*, *zjutraj*, tudi *tu*, *sedaj* – med drugostopenjske stavčne člene v vlogi prislovnega določila. (Več o tem Vidovič Muha 2000: 75–77; 2006.)

**2.2** Poleg že omenjenih lastnosti predponskih obrazil glagolov – dejansko torej prostih glagolskih morfemov – ekstenzivnost krajevnosti, ki se konkretizira v govornem dejanju z mestom govorečega, (so)besedilno pa z obveznim udeležencem, jih določata še dve dejstvi: zaimenski ustrezniki – *kje* za mesto dejanja/nahajanja, *kam* za usmerjenost dejanja in ev. *kod*<sup>13</sup> za razmeščenost dejanja v prostoru,<sup>14</sup> in nastopanje v antonimnih parih:<sup>15</sup>

<sup>12</sup> A. Žele (2003: npr. 18–23; 2008: npr. 15–17) piše o »leksikaliziran/ih/ in neleksikaliziran/ih/ glagolsk/ih/ predložn/ih/ morfemih.« Verjetno so tu mišljene leksikalizirane oz. slovarske (stalne) in neleksikalizirane oz. besedilne (proste) zveze glagola s prostim morfemom v pomenu krajevnega prislova, ki pa je ob udeleženskem samostalniku v predložni (skladenjski) funkciji. Če bi se avtorica odločila govoriti o (leksikaliziranih in neleksikaliziranih) zvezah glagola s prostim (glagolskim) morfemom, bi bila to samodejna pot do dvopomenskosti oz. dvofunkcijskosti izrazno istega morfema – prislovne (slovarske) in predložne (skladenjske).

<sup>13</sup> J. Toporišič (SS 2000: 407) imenuje krajevne prislove glede na omenjene vprašalnice mestovne – *kje*, ciljnostne – *kam*, in poti, razmeščenosti – *kod*.

<sup>14</sup> V tem primeru gre za temeljne, izhodiščne krajevnoprislovne pomene glagolskih predponskih obrazil. Sicer pa je kar nekaj pomenskih analiz tovrstnih obrazil v slovenskem jezikoslovju, ki pričajo o njihovi večpomenskosti pač glede na pomen glagola, na katerega podstavo se razvrščajo. (Ustrezna literatura tudi v Vidovič Muha 1988: 211–215).

<sup>15</sup> Tudi z antonimnostjo izkazujejo tovrstni prislovi pomensko sorodnost s t. i. mernimi pridevniki (podskupina lastnostnih), ki izražajo razsežnost predvsem v prostoru in katerih definicijska lastnost je, med drugim, tudi antonimnost. Gre za sedem parov tovrstnih pridevnikov: *velik* – *majhen*, *visok* – *nizek*, *dolg* – *kratek*, *globok* – *plitek*, *širok* – *ozek*, tudi *težek* – *lahek*, kjer je prostorskost posledična, in še *mlad* – *star*, torej trajanje v prostoru.

1. zgoraj – spodaj: na-, nad-, po- : pod, tip *na-pisati (ime) na papir* – pisati na papir (ime), na 'zgoraj', *po-liti (vino) po mizi* – liti po mizi (vino), po 'zgoraj', *nad-graditi stavbo (s čim)* – graditi nad stavbo (kaj), nad 'zgoraj'; tip *pod-pisati (besedilo)* – pisati pod besedilo (sebe), pod 'spodaj';
2. gor – dol oz. ven – noter: iz-, vz- : u-, v-, tip *iz-vleči (kaj) iz brezna* – vleči iz brezna (kaj), iz 'ven', *iz-dati iz sebe (kaj)*, dati iz sebe kaj, iz 'ven', *vz-bočiti hrbet* – bočiti \*vz (iz) sebe hrbet, \*vz 'ven'; *u-sesti* – sestiti \*u, \*u 'dol'; *v-bočiti (hrbet)* – bočiti v sebe (hrbet), v 'dol'
3. spredaj – zadaj: *pred-* : za-, tip *pred-staviti koga* – staviti pred koga (koga), pred 'spredaj'; *za-mazati luknjo* – mazati za luknjo (kaj), za 'zadaj'
4. narazen – skupaj: *raz-* : z-/s-, *se-*, tip *raz-staviti stroj* – staviti \*raz (stroj), \*raz 'narazen'; *se-staviti stroj* – staviti \*s(e) stroj, s 'skupaj'
5. zraven/poleg – stran: *do-, ob-, pri-* : od-, tip *do-pisati stavek (besedilu)* – pisati do besedila (stavek), do 'zraven', *ob-stati ob/pri kom* – stati ob/pri kom, ob/pri 'zraven'; *od-bitu kamnu robove* – biti od kamna (robove), od 'stran'
6. skozi – Ø: *pre-/pro-*, tip *prebiti se skozi grmovje* – biti se \*pre, pre 'skozi'
7. okoli – Ø: o-, o(b), tip *ob-stopiti koga* – stopiti ob koga, ob 'okrog!'

**2.3** Postavlja se vprašanje, kako je z napovedljivostjo udeleženskih vlog glagolov s predponskimi obrazili. Kot bomo videli iz vsaj vzorčnih primerov razčlenitve tovrstnih glagolov, povzete po obsežni razpravi na temo sprememb vezljivostnega razmerja med obravnavanimi predponskoobrazilnimi in njihovimi skladenjskopodstavnimi ustrezniki,<sup>16</sup> so predponskoobrazilni glagoli vezljivostno relativno samostojni, kar pomeni, da je iz predponskega obrazila napovedljiva udeleženska vloga lahko realizirana ali pa ne, z drugimi besedami: razmerje med glagoli s predponskim obrazilom in glagoli s prostim glagolskim morfemom vezljivostno ni prekrivno; razlike so tako v številu udeleženskih vlog kot tudi vrsti vezljivosti.

Za razumevanje pomenskega razmerja med predponskimi obrazili glagola tako do njihovih besedotvornopodstavnih prostih glagolskih morfemov kot do morebitnih drugih prostih morfemov, ki se lahko pojavijo v besedilu, izražajo pa seveda temeljne krajevne usmeritve, je nujno upoštevati potencialno gradnjo besedila do tiste stopnje,

<sup>16</sup> Razčlenitev spreminjanja vezljivostnega razmerja na celotnem naboru glagolov s predponskim obrazilom, t. i. glagolskimi sestavljenkami, ki jih prinaša SSKJ, in njim ustreznimi skladenjskopodstavnimi glagoli s prostim morfemom je bila že opravljena (Vidovič Muha 1993: 161–192); vsaj v delni primerjalni razvid so bili pritegnjeni tudi glagoli brez predponskega obrazila, torej nesestavljeni, in brez prostega morfema. Šlo je torej za tipološkovezljivostni primerjalni pregled med glagoli tipa *izvleči* : *vleči iz* : *vleči*. – Naj iz obsežne razprave navedem samo del povzetka: »Predponsko obrazilo kot besedotvorni morfem vpliva na pomen tvorjenih glagolov, kar ima seveda za posledico večjo ali manjšo spremembo – odvisno od stopnje pomenske drugačnosti – vezljivostnih lastnosti predponskoobrazilnega glagola glede na njegov podstavni glagol. Ob enakem številu desnih delovalniških mest lahko povzroča predponsko obrazilo GlagT /tvorjenega glagola/ spremembo njihovih vlog /.../, v številnih primerih pa pomeni /.../ pretvorbo (vsaj) enega skladenjskopodstavnega razmerja glagola /.../ – z drugimi besedami: GlagT /tvorjeni glagol/ je vezljivostno siromašnejši /.../.« – Zlasti po letu 2000, se je v slovenskem prostoru zelo razmahnilo proučevanje vezljivosti glagola nasploh, dobili smo monografiji na to temo (2003, 2004) in vezljivostni slovar slovenskih glagolov (2008) – vse v avtorstvu A. Žele; predvsem slovar kot samostojno avtorsko delo priča o izjemni zavzetosti in prav gotovo sodi med pomembna dela slovenskega jezikoslovja.



ko se vsaj hipotetično lahko realizira še prosti morfem glagolske sestavljenke. Kot je razvidno iz predstavljenih zgledov, igra pri tem določeno vlogo tudi členitev po aktualnosti. Izhajamo torej iz vezljivostnih lastnosti predponskoobrazilnega glagola in njemu ustreznega skladenjskopodstavnega glagola s prostim morfemom.

**2.3.1** Pri samo levovezljivostnih, torej neprehodnih glagolih gre za dejanje, ki prizadeva vršilca dejanja, s predponskim obrazilom pa označuje prostorskost prizadetega vršilca v smislu omenjenih temeljnih prostorskih usmeritev, razvidnih iz skladenjskopodstavnega glagola, npr. *Sneg poledeni* ← Ledeni **po** sebi 'zgoraj', *Sadje nagnije* ← Gnije **na** sebi 'zgoraj (zato malo)'; *Brada osivi* ← Sivi **ob** sebi 'okrog (zato popolnoma)'; Morje **vz**valovi ← valovi \***vz/iz** sebe 'ven'. Poseben tip v smislu prekrivnosti vršilca dejanja in dejanja samega je vezan na poimenovanje naravnih pojavov: **iz**grmeti se ← grmeti **iz** sebe 'ven'.

Ker v primeru desne nevezljivosti dejanje prizadeva samega vršilca dejanja, je skladenjskopodstavni glagol s prostim glagolskim morfemom načeloma obvestilno nepotreben.

Smisel prostega glagolskega morfema se pojavi v primerih, ko gre za obvezno izražene natančnejše krajevne opredelitve delov, sestavin prvega delovalnika oz. poudarek njegove celovitosti, npr. *Sneg je poledenel po/na* 'zgoraj' vsej (svoji) površini (kod). Krajevna usmeritev obrazila **po-** 'zgoraj' se v besedilu lahko konkretizira s predložnim samostalnikom; pomen 'zgoraj' ostaja, kot prosti glagolski morfem pa ga lahko izraža sinonimni *na*;<sup>17</sup> v povedju imamo opraviti z vezavno družljivostjo, definicijsko za te glagole, torej (*po*)*ledeneti po/na*. Podobno tudi *Sadje je nagnilo na več* (svojih) mestih (kje), tudi *Brada (mu) je osivela na več mestih* (kje), kjer se pomen obrazila **o(b)-** 'okrog' v besedilu ne more aktualizirati.

**2.3.2** Glagol s predponskim obrazilom izraža dejanje, ki prizadeva katerega izmed neprvih udeležencev; kot tak je lahko desnovezljiv; morebitna besedilna konkretizacija predponskega obrazila, skladenjskopodstavni prosti glagolski morfem, izloči neprvega udeleženca; v tem primeru je vezavna družljivost nujno konkretizirana, propozicijski glagol je prostomorfemski, npr. (*Kdo*) **iz**plava ← (Iz)plava **iz** česa 'ven', *Dim se poleže* ← (Po)leže **po** čem (zgoraj), *Grmovje podraste* ← (Pod)raste **pod** čem 'spodaj', *Kos odleti* ← (Od)leti **od** česa 'stran', (*Kdo*) **vst**opi ← (V)stopi v kaj 'noter'; (*Kdo*) **prij**adra ← (Pri)jadra **do** določenega kraja, *Otrok priteče* ← (Pri)teče **h** komu.

V prejšnji skupini nakazana tipologija se v glavnem ponovi:

(1) predponsko obrazilo kot prosti morfem skladenjskopodstavnega glagola prevzame in ohrani svoj izhodiščni pomen, ki pa ga konkretizira s samostalnikom, ob katerem se pojavlja v predložni funkciji, tip (*Kdo*) **vst**opi ← (*V*)stopi v prostor (kam) ali *Dim se (po)leže po* prostoru (kod);

(2) variantni tip, kjer se ohrani pomenska prostorska usmeritev, vendar izražen v predponskem obrazilu različno glede na prosti morfem glagola, npr. (*Kdo*) **prij**adra **do** obale, kjer glagolska morfema *pri* in *do* izražata prislovni pomen 'zraven'; ciljnost

<sup>17</sup> Vprašanje sinonimnosti glagolskih morfemov *po*, *na* pa tudi *nad* naj bo odprto. Zaenkrat se zadovoljimo samo s širšo prostorskostjo 'zgoraj'.

dejanja se lahko pojavlja sinonimno v vlogi predpanskega obrazila, vendar glede na redakcijo v SSKJ *dojadрати* z obveznim udeležencem, tip *dojadрати* 'z jadranjem priti kam', in brez (obveznega) udeleženca, tip *prijadрати* 'z jadranjem priti'. Prosta glagolska morfema sicer ohranjata pomen 'zraven', vendar se zdi, da izraža *do* neposredno ciljnost, *teči do* 'zraven' *roba, pri*, npr. ob glagolih stanja, pa tudi nahajanja, obstajanje zraven česa, npr. *biti, stati, sedeti pri kom/čem*. V istem prislovnem pomenu kot prosti glagolski morfem *pri* ali *do* se pojavlja tudi nezložni *k/h*, ki nima pretvorbene (obrazilne) možnosti, tip *Otrok priteče h komu* (kam);<sup>18</sup>

(3) pomenska različnost, neke vrste homonimija predpanskega obrazila in prostega morfema je vezana na tip *Ljudje popadajo po tleh*. Kot je bilo že ugotovljeno (Vidovič Muha 1993), pomen predpanskomorfemskega *po-* 'drug za drugim' (za 'zadaj') edini med predpanskimi obrazili zahteva množinskega udeleženca, *Ljudje popadajo*; pomen prostega morfema *po, popadati po* 'zgoraj' *tleh*, ni nikoli pomensko prekriven s predpanskoobrazilnim 'drug za drugim'.<sup>19</sup>

**2.3.3** Glagol s predpanskim obrazilom izraža dejanje, ki se lahko nanaša na dva neprva udeleženca; gre torej za dvojno usmerjenost glagolskega dejanja. Vrsta vezljivosti je pri predpanskoobrazilnem glagolu glede na glagol s prostim glagolskim morfemom različna. Udeleženec (navadno tožilniški delovalnik), ki ga izraža predpanskoobrazilni glagol, izkazuje naslednje lastnosti:

(1) identičnost z udeležencem prostomorfemskega glagola; udeleženec tvorjenega glagola je za prostomorfemski glagol lahko besedilno aktualen, npr. *dočakati prihod koga* ← čakati *do* prihoda<sup>20</sup> koga – čakati *do* večera (konkretnega časa), *namazati škornje s čim* ← mazati *na* škornje kaj – mazati škornje s čim, *pobarvati les s čim* ← barvati *po* lesu s čim – barvati les s čim, *zamazati luknjo s čim* ← mazati *za* luknjo s čim, *obliti steno* ← liti *ob* 'zraven' steni s čim ipd.

(2) neidentičnost (načeloma) z udeležencem prostomorfemskega glagola, npr. *izbezati kostanj* ← bezati kostanj *iz* 'ven' žerjavice, *naččkati ime* ← ččkati ime *na* 'zgoraj' papir, *politi juho* ← liti juho *po* 'zgoraj' prtju, *podhladiti telo* ← hladiti telo *pod* 'spodaj' temperaturo, *zatlačiti srajco* ← tlačiti srajco *za* 'zadaj' hlače, *odbiti zob* ← biti zob *od* 'stran' česa; *priklicati otroka* ← klicati otroka *h* 'zraven' komu/čemu, posledično *biti pri kom/čem*;<sup>21</sup> *vbiti klin* ← biti klin v 'noter' les. Tip *prednapeti beton* ← napeti beton *pred* 'prej', torej s časovnoprislovnim pomenom, je v slovenščini izjemen. Kot je bilo že ugotovljeno, gre za mlajši iz nemščine prevzeti tip tvorjenosti, kar potrjuje tudi dvonaglasnost teh zelo redkih dvojjenk.

(3) ponovitev navadno tožilniškega aktanta predpanskoobrazilnega glagola v prostomorfemskem glagolu, podobno kot pri levovezljivih glagolih; prav zato je raba

<sup>18</sup> Vsi trije prosti glagolski morfemi *do, pri* in *k/h* zaslužijo posebno pozornost tako s pomenskega oz. funkcijskega vidika kot tudi razvrstitvenega.

<sup>19</sup> Tudi desnovozeljavostni tip *potreti orehe* – tretji oreh *po* orehu, *po* v pomenu za 'zadaj' – oreh za orehom, zahteva množinsko obliko udeleženca.

<sup>20</sup> Abstraktni izglagolski pomen dejanja potisne prostorski prislovni pomen morfema *do* v časovnoprislovno zvezo: *čakati do prihoda (koga)* → čakati, da (kdo) pride.

<sup>21</sup> Kot rečeno, obrazilni morfem *pri-* ima lahko prostomorfemski ustreznik tudi v morfemu *k/h* poleg drugih glagolskih prostomorfemskih možnosti kot npr. *priklicati v (sobo), na (oder), za (hišo)* idr.



prostomorfemskega glagola hipotetična, npr. *podminirati cesto* ← minirati cesto **pod** (njo), *izbočiti hrbet* ← bočiti hrbet **iz** (njega), *okaditi meso* ← kaditi meso **o(b)** 'okrog' (njega).<sup>22</sup>

**2.3.4** Možna je tudi obvezna dvovezljivost obeh glagolov, se pravi predponskoobrazilnega in prostomorfemskega, npr. *na tlačiti voz s senom* ← tlačiti **na** voz seno, tudi (razvezavi obeh primerov sta hipotetični) *podvreči se vodstvu* ← vreči **pod** vodstvo sebe ali *pokazati kupcu blago* ← kazati **po** blagu kupcu.

**2.3.5** Vse deloma različne tipe povezuje dejstvo, da gre za besedilno aktualizacijo pomena dejanskega ali načeloma možnega predponskega obrazila, torej za vprašanje besedilne določenosti prostorske umestitve glagolskega dejanja v obliki prostega glagolskega morfema. Pri tem prihaja do delitve oz. členitve pomenskih vlog obeh tipov morfemov, pri čemer ostajata nedotakljivi vidska vloga predponskega obrazila – razvrstitev na nedovršniški podstavi spreminja nedovršnik v dovršnik – in predložna vloga prostega glagolskega morfema.

Zmanjšana besedilna aktualnost ali neaktualnost prislovnega pomena prostora ostaja v primerih, ko se predponsko obrazilo ne aktualizira kot prosti morfem glagola oz. kot predlog ob samostalniku, npr. *Dim se je polegel*, *Vstopil je in sedel za mizo*. Ko pride do prostorske aktualizacije oz. konkretizacije, ko se torej pojavi predponsko obrazilo v vlogi prostega morfema in hkrati predloga ob samostalniku, pa je mogoče ločiti dve skupini s tipološko enakima podskupinama:

(a) izrazna prekrivnost predponskega obrazila in prostega glagolskega morfema se členi dve podskupini:

(a<sub>1</sub>) morfema sta tudi pomensko prekrivna; prosti glagolski morfem ima samo pomenskopoudarjalno oz. besedilnoaktualizacijsko vlogo glede na konkretizacijo udeleženca, npr. *Dim se je po-legal po sobi* glede na *Dim se je (že) polegel*, *V-stopil je v avtobus* glede na *Potniki so že v-stopili*; v obeh primerih gre za pomen *po* 'zgoraj', v 'noter'; varianten glede na prejšnjo skupino je tip *Kos kamna je od-letel od stene* glede na *Kos kamna (mu) je od-letel na nogo/daleč*, od 'stran';

(a<sub>2</sub>) morfema sta pomensko neprekrivna, kar kaže na večpomenskost istega morfema v različnih funkcijah, npr. *Ljudje so se po-sedli po različnih klopeh* glede na *Ljudje so se po-sedli*; pomen obrazilnega morfema *po* 'zadaj' (kdo za 'zadaj' kom) glede na pomen prostega morfema *po* (različnih klopeh) 'zgoraj'. Gre za različno realizacijo umeščenosti v prostoru – slovarsko (obrazilno) glede na prosti glagolski morfem; sam morfem *po* je v konkretnem primeru dvopomenski. Ta tip odpira pot v

(b) izrazno neprekrivnost obeh funkcij,

(b<sub>1</sub>) vendar pomensko prekrivnost, neke vrste širšo morfemsko sinonimijo: *Pri-plaval je do obale*; pomen *plaval pri* (čem) – kje 'zraven', *plaval do* (česa) – kam 'zraven'.

(b<sub>2</sub>) tudi pomensko neprekrivnost, se pravi, da slovarski pomen predponskega obrazila za besedilo ni aktualen, npr. *Kamen mu je od-letel na nogo*; od (česa) 'stran' – besedilno neaktualna smer gibanja, *letel na* (kaj) 'zgoraj' – besedilno aktualna smer

<sup>22</sup> Prislov *okrog* je v predložni funkciji.

gibanja; *Svoje ime je na-pisal pod besedilo; pisal na* (kaj) 'zgoraj', besedilna neaktualnost glede na *napisal pod* (kaj) 'spodaj', besedilna aktualnost.

**3** Lahko povzamemo: Predponška obrazila glagolov, nastala po pretvorbi prostih glagolskih morfemov, odpirajo s svojo prostorsko pomensko ekstenzivnostjo možnost propozicijske razlage. Upravičeno se uvrščajo k tisti pomenski skupini tvorjenih samostalnikov in verjetno tudi glagolov, ki prek svojih priponskih obrazilnih morfemov izkazujejo pretvorbena povezavo s sestavinami propozicije. Tovrstne tvorjenke so torej propozicijskokategorialne ali kratko propozicijske; skupaj z modifikacijsko skupino tvorjenk oblikujejo bistvena strukturno-pomenska besedotvorna tipa. Skladenjsko besedotvorje se torej prek propozicije (pomenske predstave povedi) vgrajuje v temeljne besedilnotvorne prvine jezikovnega sistema.

#### LITERATURA

- Tomo KOROŠEC, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.  
 -- 2005: *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: Založba FDV.
- Olga KUNST GNAMUŠ, 1981: *Pomenska sestava povedi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja.
- Mluvnice češtini 3, Skladba, 1987*. Praha: Československá akademie věd.
- Predrag PIPER, 2008: Gramatika granice. *Južnoslovenski filolog*, LXIV. 307–323.
- Jerica SNOJ, 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.  
 -- 2006: Metonimični pomeni: sintagmatski vidik/Metonymic Meanings: Syntagmatic Aspect. *Slavistična revija*. Posebna številka/Special issue (ur. Ada Vidovič Muha). 73–87, 435–451.
- Zuzanna TOPOLIŃSKA (red.) 1984: *Gramatyka współczesnego języka polskiego, Składnia*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk.  
 -- 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti. *Slavistična revija* 1. 161–192.  
 -- 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.  
 -- 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico/On the Categorialness of Lexemes between Lexicon and Grammar. *Slavistična revija*. Posebna številka/Special issue (ur. Ada Vidovič Muha). 23–43, 377–401.
- Andreja ŽELE, 2003: 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.  
 -- *Glagolska vezljivost: iz teorije v slovar*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.  
 -- 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.

#### SUMMARY

Based on the potential structure of the propositional predicate, the notion that word-formational syntagmatics of nouns formed by the common derivation, formation from a prepositional phrase, and by compounding with inter-fixes and suffixes has the same semantic structure, i.e.,

the same type of proposition, as a simple sentence—should be expanded with prefixes, prefixed verbs, the type *na-pisati – pisati na* ‘to write on [sth]’, *na* ‘on top’.

This type of prefix has its origin in free verbal morphemes with the adverbial meaning of external circumstances of location, i.e., they locate verbal action in space, but only in a sense of basic, technically, antonymic spatial arrangements and directions with respect to one of the participants, e.g., *zgoraj* ‘above’ *na, po, nad – spodaj* ‘below’ *pod, spredaj* ‘in front’ *pred – zadaj* ‘behind’ *za*. Used with the verb, the same morpheme is the adverb of location or direction, which has to be made semantically concrete by a participant expressed by a noun. Next to this noun, the morpheme appears in prepositional, thus syntactic, role, e.g., *[(v)stopiti v] avtobus* – adverbial meaning of *v* ‘inside’: *(v)stopiti [v avtobus]* – prepositional phrase, subordination (accusative).

The semantic extensiveness of the aforementioned adverbs has a two-fold consequence: (1) In a text, it requires the presence of a certain explicit or concealed point of orientation, i.e., agent, for instance, *pisati na bel papir* ‘to write on white paper’, or, a speaker in a speech act, for instance, *Stanujem zgoraj* ‘I live above/upstairs’. (2) On lexicological level it allows derivational morphemization, i.e., transformation into prefix, the type *na-pisati*, where only aspectual function is obligatorily expressed. In this case, the semantic textual realization of the morpheme may be:

concealed, as the prefix is not realized as a free morpheme for linguistic-systemic reasons, either because of the left-only valency of the verb like in *Sneg je poledenel* ‘the snow froze over’, or for textual reasons where functional sentence perspective plays a certain role, e.g., *napisati pesem* ‘to write a song/poem’, *napisati pesem o kom* ‘to write a song/poem about sbdy’;

explicit, i.e., the prefix appears as a free morpheme of the verb, e.g., *napisati (pesem) na bel papir* ‘to write (a song/poem) on white paper’

Verbs with a free morpheme as transformations of prefixes, which have the propositional function of a predicate, are always compatible in government, i.e., in a simple sentence they are realized with the adverbial of location, that is, prepositional phrase.

With their spatial semantic extensiveness, prefixes resulting from transformation of free verbal morphemes thus open a possibility of propositional interpretation. This fact and, most of all, propositional meanings of certain nominal suffixes, support the idea that it might be possible to divide word formation into two large basic groups: modificational, which is, like all developmental functions of sentence constituents (adjectival and adverbial of internal circumstances) outside of proposition, and propositional, which displays a transformational connection between propositional elements and derivational (affixational) morphemes. The meaning of derivatives in which affixes show this type of connection can be called propositional-categorial or propositional for short. Syntactic derivation thus on semantic-structural level fits into basic, i.e., text-forming elements of the language system.